

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 372.461

А. М. Богуш

РОЗМОВНИЙ ДИСКУРС ЯК КАТЕГОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

На етапі дошкільного дитинства діти оволодівають усною формою мовлення, різними його видами: монологічним, діалогічним, розмовним. На жаль, у педагогічному обігу методики розвитку мовлення дітей дошкільного віку найбільш уживаним поняттям є тільки „зв'язне мовлення”, у змісті якого асоціюються й інші цілком самостійні поняття, як-от: діалог (діалогічне мовлення), монолог (монологічне, контекстне мовлення), розмова (розмовне мовлення) і звісно „усне мовлення”. Як результат вихователі не планують і не проводять цілеспрямовану роботу з розвитку діалогічного і розмовного мовлення дітей, питома вага якого займає понад 80% відсотків мовленнєвого спілкування дошкільників. Відсутня номінація „розмовне мовлення” і в чинних програмах ДНЗ. Відтак, випускники дошкільних закладів здебільшого не підготовлені до ініціативного активного розмовного мовлення у спонтанних мовленнєвих ситуаціях. Такий стан зумовлює необхідність розглянути в теоретичному аспекті всі супутні поняття щодо феномена „розмовне мовлення” та визначити його місце в понятійному апараті дошкільної лінгводидактики. Розглянемо насамперед сутність усного мовлення, яке досліджувалось психологами (Б. Баєв, Л. Виготський, О. Лурія, І. Синиця та ін.), лінгвістами і лінгводидактами (Н. Бабич, М. Бахтін, М. Вашуленко, Т. Ладиженська, М. Пентилюк, О. Ушакова та ін.). Щодо його визначення, то існує розмаїття трактувань означеного феномена. Зауважимо, що навіть словники визначають цей термін по-різному. Так, у лінгвістичних словниках усне мовлення визначається як „форма мовлення; тип мовленнєвої діяльності, за яким мовленнєва інформація передається за допомогою звуків” [13, с. 127]; „ситуативне мовлення, що створюється у процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів...; передбачає безпосередньо присутність адресата мовлення, що дає можливість мовцеві змінювати своє мовлення залежно від реакції слухача... підготовлене (сплановане) і спонтанне; звучне, вимовне, форма існування мови, протиставлена писемній мові” [5, с. 363]; „мова, втілена у звуках, сприймана на слух, одна із двох форм реального існування мови як засобу комунікації”; [14, с. 691]; „мовлення, якому характерне прагнення до самостійності, предикативності (дієслівності) відрізків мовлення, менших, ніж речення” [7, с. 541]; „мовлення, що характеризується більш вільним відношенням до літературної норми” [10, с. 513].

У педагогічних словниках усне мовлення визначається як „зовнішнє мовлення, що може бути діалогічним і монологічним; діалогічне або розмовне взагалі буває не повністю розгорнутим, адже воно ситуативне, в ньому багато не промовляється, а мається на увазі завдяки контексту, зрозумілому тим, хто розмовляє...” [9, с. 240]. Як бачимо, в педагогічному словнику, розмовне мовлення ототожнюється з діалогічним.

По-різному визначають „усне мовлення” і вчені. Так, І. Синиця усне мовлення тлумачить як первісну і вихідну форму існування мови, засіб безпосереднього спілкування у присутності обох мовців [12, с. 6]. Усне мовлення, за Х. Баранником, – це вербальне узагальнення за допомогою мовних засобів, що сприймається на слух. У процесах породження усного мовлення виокремлюються ланки орієнтування, одночасного планування (програмування), мовленнєвої реалізації та контролю” [2, с. 305].

Усне мовлення має низку особливостей, зумовлених саме усною формою існування мови. Вплив форми існування мови настільки великий, що ці особливості виявляють себе незалежно від ступеня присутності в мовленні мовленнєвих чи книжних елементів. Для мовця усне мовлення може бути як підготовленим (доповідь, лекція), так і непідготовленим (розмовним мовленням). Натомість для слухача усне мовлення завжди є непідготовленим, спонтанним, тому мовець повинен враховувати цей факт, свідомо чи несвідомо будувати своє мовлення, розраховуючи на його успішне сприймання слухачем за тієї умови, що для слухача в будь-якому випадку воно буде непідготовленим. Саме це значною мірою визначає лексико-синтаксичні параметри усного мовлення: короткі речення, по можливості, менше вживають віддієслівних слів, спеціальні типи конструкцій, повтори, звертання до співрозмовника і т. ін. Зауважимо, що в усному мовленні виокремлюють насамперед його непідготовленість, тобто непідготовлене мовлення – це таке, що не готується заздалегідь, а породжується одночасно із його виголошенням. Головною ознакою усного мовлення є те, що тексти, які породжуються, створюються безпосередньо у процесі говоріння. За Т. Ладиженською, усне мовлення виникло та існує як звукове, вимовне, почуте. Натомість не кожне вимовне і почуте мовлення можна віднести до усної форми мовлення, оскільки усне мовлення може бути записаним, а писемне – вимовним [6, с. 11].

Дехто з учених ототожнюють поняття „усне мовлення”, „діалогічне мовлення”, „спонтанне” і „розмовне мовлення” (А. Антипова, М. Кожина та ін.) Вважаємо слід чітко диференціювати означенні поняття для того, щоб дійти висновків щодо завдань і змісту роботи з розвитку навичок розмовного мовлення у дітей дошкільного віку. Що ж характерне для усного мовлення?

Учені виокремлюють такі лінгвістичні особливості усного мовлення: вільний порядок слів у реченні (О. Сиротиніна), повтор окремих слів, словосполучень і частин речення; вживання простих, неповних речень; синтаксична незавершеність речення, зовнішні реакції (О. Лаптева, А. Шапіро); тенденція до розчленування висловлювань, що виявляється у

широкому використанні приєднувальних і вставних конструкцій; повторення прийменника перед постпозитивним визначенням, недослівний характер відтворення прямої мови (А. Нікольський); надлишок словесної інформації, що виступає у використанні уточнювальних зворотів, парафраз, у повторах окремих членів речення; використання різноманітних за структурою „контактних словесних формул” (Д. Баранник); еліптичність, клішованість, фразеологічність мовлення. Як бачимо, здебільшого ці самі особливості притаманні і діалогічному мовленню.

Отже, усне мовлення слугує передусім для спілкування зі співрозмовником в умовах безпосереднього контакту та здебільшого з метою повідомлення. Усне мовлення характеризується тим, що окремі компоненти мовленнєвого повідомлення породжуються і сприймаються послідовно.

Формами усного мовлення є діалог, монолог, трилог, полілог, які водночас виступають складниками розмовного мовлення з різними ступенями їх прояву.

Зауважимо, що в науковій літературі паралельно функціонують терміни „спонтанне” і „розмовне” мовлення. На погляд науковців (А. Антипова, С. Беркер, Є. Земська, О. Лаптева, О. Сиротиніна та ін.), спонтанному мовленню притаманні подвійні характеристики: з одного боку, йому властива непередготовленість (спонтанність), з іншого, – мовці використовують готові, вже давно закріплені в мові форми, вибір яких відбувається безпосередньо у процесі комунікації. Специфічними особливостями спонтанного розмовного мовлення є: усна форма; непередготовленість; спонтанність; неофіційність відносин між мовцями; діалогічний/монологічний характер, що припускає наявність одного чи кількох співрозмовників; реалізація у природних комунікативних умовах, невимушеність, відсутність сподівання на фіксацію; використання готових, закріплених у системі мови форм, вибір яких відбувається в безпосередньому акті спілкування, як результат, – високий рівень ідеоматичності, семантичний синкретизм, синтаксична еліптичність, предикативність, широке використання клішованих форм у системі специфічних моделей інтегрування і просодичного оформлення значеннєвих одиниць у мовному тексті; значимість інтонації, вільний зв'язок синтаксичних структур та інші властивості, які є звичними для розмовного мовлення, але не його особливостями.

Термін „розмовне мовлення” зазвичай вживають для назви непередготовленого, невимушеного мовлення носіїв літературної мови, що виявляється в умовах безпосереднього спілкування при неофіційних відносинах між мовцями, відсутності настанови на повідомлення, що має офіційний характер. Учені (Ш. Баллі, Ю. Скребнев, Л. Щерба, Л. Якубинський) виокремлюють такі функціональні особливості розмовного мовлення: непередготовленість, ситуативність, безпосереднє звертання до адресата.

Аналіз лінгвістичної літератури засвідчив, що більшість учених, які вивчали проблему усного розмовного мовлення, так чи так торкалися таких понять, як текст і дискурс (Н. Аруппова, Ф.Бацевич, І. Борисик, І. Гальперін, В. Мельничайко, Т. Ніколаєва, М. Пентилюк, Є.Селіванова та ін.) Текст – це завершений твір, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом монологічного й діалогічного мовлення, виражений в усній та письмовій формах. Із-поміж особливостей розмовного мовлення виокремлюють такі, що притаманні всім розмовним текстам, і такі, які виявляють себе саме в діалогах. Ці особливості здебільшого пояснюються специфікою розмовного дискурсу. Під розмовним дискурсом розуміємо зв'язний текст у взаємозв'язку з екстралінгвістично-прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками, процес вербального і невербального спілкування.

Визначимося з поняттям „розмовне мовлення” і „розмовний дискурс” стосовно дітей дошкільного віку. Під розмовним мовленням дітей старшого дошкільного віку розуміємо спонтанне діалогічне мовлення з монологічними вставками, що виявляється в умовах безпосереднього спілкування мовців у ситуаціях: педагог – діти, дитина – діти, батьки – діти.

У розмовному мовленні дітей виокремлюємо специфічні мовленнєві різновиди – розмовний дискурс, дискурсивну діяльність і дискурсивну компетенцію.

Розмовний дискурс дитини дошкільного віку розуміємо як, дискурсивну діяльність, спрямовану на живий безпосередній процес спілкування дітей у повсякденному житті у процесі різних режимних моментів упродовж дня.

Дискурсивну діяльність дітей дошкільного віку розглядаємо як вербалізовану мисленнєво-мовленнєву діяльність, складниками якої є мовленнєві дії, мовленнєві акти, мовленнєва поведінка, мовленнєві вміння і навички, різного виду і типу висловлювання (діалог, монолог, бесіда, розповідь, повідомлення, опис тощо) у взаємодії мовних і немовних засобів виразності.

Дискурсивну компетенцію трактуємо як комплексне застосування мовних і немовних засобів виразності з метою комунікації; обізнаність із формулами мовленнєвого етикету та їх доречно використання у процесі спонтанного спілкування; дотримання правил мовленнєвої поведінки; коректний вияв власного емоційного ставлення до співрозмовника та предмета розмови, прагнення творчо самовиразитися.

Розвиток дискурсивної компетенції дітей дошкільного віку залежить від освітнього та мовленнєвого простору, в якому відбувається комунікація дитини, а також від мовленнєвих жанрів, які вона засвоює у процесі взаємодії з дорослими.

Учені (М. Бахтін, Ф. Бацевич, К. Седов) визначають мовленнєвий жанр як: тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування [4],

поєднання соціальної і мовної реальності [3]; центральна одиниця типології мовлення – це мікрообряд, мовленнєве оформлення взаємодії партнерів комунікації, яке виступає або у формі діалогу, або монологічних висловлювань [11].

Вважаємо, що виникла потреба виокремити в курсі дошкільної лінгводидактики окремий розділ „Розмовний дискурс. Дискурсивна діяльність дітей”, а у змісті варіативних програм самостійний підрозділ „Розвиток розмовного мовлення дітей” та започаткувати серію експериментальних досліджень щодо означеного феномена.

Під нашим керівництвом вперше в дошкільній лінгводидактики було проведено Л.І. Михайловою експериментальне дослідження з розвитку розмовного дискурсу і дискурсивної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Мовленнєвими жанрами, які підлягали дослідженню, були: діалог, бесіда (полілог), розмова, монолог (розповідь, опис, повідомлення), етикетні формули. З методикою і результатами проведеного дослідження можна познайомитися у публікаціях Л.І. Михайлової.

Список використаної літератури

- 1. Антипова А. М.** Связь вербальных и невербальных средств в спонтанной разговорной речи. – Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Терези, 1989.
- 2. Баранник Д. Х.** Усне монологічне мовлення. – Дис.докт.філолог. наук. – К., 1969.
- 3. Бахтин М. М.** Проблема речевых жанров// Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М., 1968.
- 4. Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – К. : „Академія”, 2004.
- 5. Энциклопедия.** Русский язык/ Под ред. Ф.П. Филина. – М. : „Наука”, 1970.
- 6. Ладыженская Т. А.** Устная речь как средство и предмет обучения. – М. : Флинта, Наука, 1998.
- 7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред В. Н. Яйцева.** – М. : Большая российская энциклопедия. – 2002.
- 8. Михайлова Л. І.** Розвиток розмовного мовлення дітей старшого дошкільного віку. – дис.канд.наук, 2010.
- 9. Педагогический энциклопедический словарь/ Под ред. Б.М. Бим.** – М., 2002.
- 10. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А.** Словарь – справочник лингвистических терминов. – М., 1991.
- 11. Седов К. Ф.** Дискурс и личность. Эволюция коммуникативной компетенции. – 2004.
- 12. Синиця І. О.** Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К. : Рад. шк., 1984.
- 13. Словник-довідник з української лінгводидактики/ за ред. М.І. Пентиліук.** – К. : Ленвіт, 2003.
- 14. Українська мова.** Енциклопедія / ред. кол. : Румомівський О. М., Тараненко О. О. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000.

Богуш А. М. Розмовний дискурс як категорія дошкільної лінгводидактики

У статті розкрито теоретичний аспект проблеми усного розмовного мовлення; визначено поняття „усне мовлення”, „спонтанне мовлення”, „розмовне мовлення”; розкрито поняття „розмовне мовлення дітей

старшого дошкільного віку”, „розмовний дискурс”, „дискурсивна діяльність”, „дискурсивна компетенція” як категорії дошкільної лінгводидактики.

Ключові слова: усне мовлення, розмовне мовлення, розмовний дискурс, дискурсивна діяльність, дошкільна лінгводидактика.

Богуш А. М. Разговорный дискурс как категория дошкольной лингводидактики.

Раскрыто теоретический аспект проблемы устной разговорной речи; определено понятия „устная речь”, „разговорная речь детей старшего дошкольного возраста”, „разговорный дискурс”, „дискурсивная деятельность” как категории дошкольной лингводидактики.

Ключевые слова: устная речь, разговорная речь, разговорный дискурс, дискурсивная деятельность, дошкольная лингводидактика.

Bogush A. M. Conversational Discourse as a of Pre-school Category of Linguistics

Disclosed theoretical aspect of the problem of oral colloquial defined the concept of „spoken word”, „Speaking preschool children”, „Elementary discourse”, „discursive activity” as a category of preschool linguodidatiki.

Key words: speaking, conversation, conversational discourse, discursive activity, preschool Linguodidactics.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Гавриш Н. В.

УДК 372.3:372.461

Л. І. Казанцева

СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ УКРАЇНОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У сучасному світі відбувається активний пошук нових, більш демократичних, гуманних і результативних підходів до функціонування освіти. У світлі даних проєкцій відбувся вихід на перший план особистості в системі освітніх цінностей. В межах нової парадигми освіти, зорієнтованої на формування освіченої, висококультурної особистості, свідомого громадянина, здатного до творчого виконання багатьох суспільних функцій, до гнучкого реагування на нові суспільні виклики, готового до динамічних трансформацій, пріоритетом стає не знанневий, а компетентісний освітній концепт. У його світлі педагогічна наука має не лише відповідати потребам сучасного суспільства, а рухатися з випередженням. Однією з ключових